By

ABY

177-44
Reijc

KOPIJ

Jan Wybe Reijenga - de laatste tingieter en verlakker uit het Groningse Reijenga geslacht heeft in 1978 zijn zaak gesloten. Zijn hele werkend leven lang heeft de nu 73 jaar oude heer Reijenga tinnen kraantjespotten vervaardigd. Net zoals zijn voorvaderen dat sinds 1830 hebben gedaan. Met dezelfde mallen en dezelfde versieringen, in lak, bladgoud en brons. Het landschapje met de krulrand, de vogels met de Griekse rand, het bloemmotief met dubbel biesje, de sterren met krul en meeldraadjes (vooral in Drente geliefd), en sinds de opkomst van de Art Nouveaustijl, de kettinglak, bij voorkeur op een goudbruine ondergrond.

"Het berust allemaal op traditie", vertelt de heer Reijenga. Om dit eeuwenoude ambacht niet verloren te laten gaan. heeft hij het tingieten aan Hans ruben (die toen hij 14 jaar oud was bij hem in dienst kwam) geleerd, en het verlakken aan diens broer Henk. Wat deze beide ambachtslieden in het Drentse Eext en het Groningse Veendam vandaag in praktijk brengen, is nog precies hetzelfde als waarmee Tjerk Reijenga in 1830 de zaak begon. De kannen die hij destyds goot werden door zijn vrouw verlakt.

Gietmallen zijn ijzersterk, en op de geijkte versieringen raakt men kennelijk niet uitgekeken. Wie op de werkplaats in Eext gaat kijken, ziet hoe het tin nog altijd met een grote lepel vanuit een verwarmd pannetje wordt geschept om in de vorm te worden gegoten. De pot bestaat uit acht ~~vele~~ delen, die een voor een ontstaan en later aan elkaar

BIBLIOTHEEK
GRONINGER MUSEUM

KOPIJ

worden gelast. De kraan is van koper, en de po[illegible] rusten op houten klosjes. Op het deksel zit een houten knop, die met een tinnen stift is bevestigd. Praktisch alles is handwerk: alleen het afdraaien gebeurt tegenwoordig machinaal. Wie wil controleren of het om een handgegoten exemplaar gaat, moet aan de binnenkant van de pot eens kijken of er een naad te zien is: horizontaal, rondom de 'buik'. Bovendien staat als men gelukkig heeft in de bodem van de pot het stempel van de tingieter gedrukt. De gebroeders Ruben hebben de naam Reijenga voor hun zaak aan mogen houden.

90% van de handgegoten potten worden vandaag beschilderd. Neemt het vervaardigen van de kan tien uur in beslag, voor het zogenaamde 'verlakken' - het beschilderen - komt daar nog eens zes uur bij.

Jan Wybe heeft de fakkel dan wel doorgegeven, in zijn Groningse huiskamer, met de vele fraaie kraantjespotten, praat hij nog graag over zijn oude ambacht na:

"De basiskleur is meestal zwart. Die zet je eerst op. Dan laten drogen in de oven. Vervolgens vuurlak erover heen. Dit produkt is niet kant en klaar in de handel, dus die stoken we zelf. Vuurlak verleent de pot zijn diepe glans. Dan schuren met natte puimsteen en inkrijten met wit krijt. Veel potten hebben een vlam (een bescheiden marmerachtige versiering) die met een special kwast wordt aangebracht. Met doorzichtige lak wordt het decor op de pot geschilderd. Dit moet precies zo lang drogen tot

KOPIJ

de lak nog 'pikt'. Vervolgens de zaak met bladgoud bedekken: Vliesdunne plaatjes 22 karaats goud. Alleen waar de ondergrond plakkerig is, hecht het goud op de pot. Met een hazestaartje wordt het overtolllige goud weggeveegd. Nu staat de rand er in goud op, de versieringen rondom de poten en de kraan, plus een deel van de voorstelling. Bij het vogelpatroon wordt meer goud gebruikt dan bijvoorbeeld bij het landschapje. Nu wordt er in brons verder gewerkt. Gewoon met een fijn penseeltje. En dan komen de kleurige poppetjes erbij. Een vissertje, een boertje, een vrouwtje. Rood buisje, wit broekje, groen knapzakje....", mijmert Jan Wybe, die in gedachten het werkstuk onder handen heeft. "Elk landschapje valt weer einigszins anders uit. Maar ik ben geen kunstenaar hoor: alles berust puur op traditie en vakmanschap. Tenslotte gaat de pot, met voorstelling en al, de oven weer in. Deze keer zo'n uur of drie, bij 80° Celsius. Dan wordt er met blanke lak nog eens over gelakt; dit om de pot te beschermen tegen de buitenlucht en de hete koffie. Nogmaals de oven in, en de kraantjespot is voor gebruik gereed.
Ongelakte potten worden gepolijst, of mat geslagen met staalborstels. Door gebruik wordt tin vanzelf donkerder".

Ging vroeger in Groningen een dochter uit een familie in goede doen trouwen, dan kreeg zij een tinnen kraantjeskan mee. Menig oud exemplaar van Reijenga, Amsing of

KOPIJ

of van een andere Groningse tingieter van weleer, wordt nog als een kostbaar familiebezit bewaard.
Ofschoon wij dit nu als typisch Gronings beschouwen, was koffie zetten in de kraantjeskan vroeger de meest normale manier om een 'bakje troost' te bereiden. Vanaf de late zeventiende eeuw waren kraantjeskannen in vele streken in gebruik. Het drinken van koffie was meer een luxe dan vandaag. Behalve de tinnen en blikken exemplaren— die waarschijnlijk van recenter datum zijn— bestonden er zilveren, porceleinen, messing en koperen kraantjeskannen. De porceleinen werden in Japan gemaakt; Naar Europees voorbeeld. Zelf gebruikten de Japanners geen kraantjeskannen. Aan de vorm valt dan ook vaak te zien, hoe weinig begrip de makers hadden voor het gebruik ervan.

De oudste vorm kraantjeskan is die van een omgekeerde kegel. Tinnen en blikken kannen werden uitsluitend gemaakt in de peer- en vaasvorm. Omstreeks 1800 was de urnachtige kan— de vaasvorm—in het Duitse Oost Friesland zeer geliefd. Ze worden er tot op de dag van vandaag nog gebruikt! In Brabant kende men de zeer dikbuikige enigszins peervormige kan, met extra randjes op het deksel. In Groningen en Drente werden de kannen in tin en blik uitsluitend in de slanke peer- en is de vaasvorm vervaardigd. Ging men omstreeks 1800 overal elders over op het zetten van koffie in de zogenaamde 'infuus potjes'

KOPIJ

(koffie in filter met gaatjes, water opgieten), een behoudende groep hield het op de oude vertrouwde methode: het pruttelen in de kraantjespot. En zo bleef de peervormige tinnen kan- blank of beschilderd- voor Groningen, maar ook voor Friesland en Drente behouden.

In de 18e en 19e eeuw was tingoed keukengoed. Je gebruikte het tot het versleten was. Kwam de tingieter met zijn karretje langs de deur, dan nam hij de oude gebruiksvoorwerpen mee om ze tot nieuwe om te smelten. Op die manier zijn natuurlijk veel kostbare stukken verloren gegaan.
Alleen al in de stad Groningen vonden minstens zeven tingieters emplooi. Is 'Amsing' een naam die nog altijd is verbonden aan blanke tinnen koffiekannen, 'Reijenga' is vooral een begrip wanneer het op gelakt tin aankomt. De zaak Amsing is met het heengaan van de laatste tingieter uit deze familie verdwenen. De naam Reijenga leeft in het tin voort, dankzij de aktiviteiten van de gebroederd Ruben, eens leerjongens bij de Reijenga's.

Nu veelal siervoorwerpen, bij de welgestelde boeren stonden de kraantjespotten met twaalf of vijftien tegelijk op de plank. De boerin zag het als haar taak om ervoor te zorgen dat de knechten en de meiden er een meekregen op het land. Daar werd een vuurtje gestookt, waarboven een ketel water aan de kook werd gebracht. Een

KOPIJ

smeulend kooltje ging in een bakje onder de kraantjespot, die eerst met gemalen koffie en vervolgens met kokend water werd gevuld .

"Altijd naar het kraantje toegeschenken, dan is de kans op koffiedik in de kopjes gering", adviseert mevrouw Britta Ruben in de tingieterij in Eext, "en onder het kraantje hoort een kommetje met een brok kandij erin. Ze voegt de daad bij het woord, en even later knettert het gezellig wanneer de hete koffie over de ouderwetse suikerbrok stroomt.

Zoals alle Drenten, Groningers en Friezen met gevoel voor traditie, zet zij nooit anders koffie dan in de oerdegelijke potten die haar man maakt. Hij levert er samen met zijn broer ongeveer 200 per jaar af, Van 1, 1½ en 2¼ liter inhoud. Allemaal in opdracht en direkt aan de particulier.

Aan de potten die voor reparatie binnenkomen (vaak 'droog-gekookt') is te zien dat er nog heel wat in gebruik zijn. Vooral jongeren grijpen weer terug op oude gebruiken. Maar er wordt wèl meer koffie in de pot gedaan dan oorspronkelijk het geval was. Vroeger diende het deksel van de kan als maat voor de hoeveelheid koffie. Nu gebruiken we zeker het dubbele!

Het kooltje en het vuurbakje zijn inmiddels vervangen door een spiritusbrander. En wat de kraan betreft: "Ik gebruik ze van echt koper", vertelt tingieter Hans Ruben , "met een gegoten huisje ervoor. Dat is het

deel waar de kraan op de pot aansluit. Is de kraan dicht, dan staat het haantje haaks op de pot. Op die manier wordt er zo min mogelijk zicht op de decoratie ontnomen. Bij fabiekspotten is dat andersom. Dat strookt meer met onze huidige ideeën over kranen".

Vergelijken we diverse kannen, dan wordt al snel duidelijk dat geen enkele in kwaliteit en schoonheid op kan tegen ambachtelijk gegoten tinnen exemplaren.
"In de winkels zie je vaak geforceerde kannen", vertelt Hans Ruben spijtig. "Jammer voor de mensen die iets goeds menen aan te schaffen. Bij gebruik raken die kannen door de hitte uit de vorm. Ze zien er ook minder fraai uit. Geen wonder wanneer je bedenkt hoe ze worden gemaakt. Een plaat tin wordt met geweld om een stalen model gebracht. De pot wordt in plaats van gegoten in de vorm gedwongen: letterlijk geforceerd. Dat geeft later bij gebruik allerlei ellende".

Ofschoon de voorstellingen op traditie berusten, is het een tandarts uit het Noorden toch overkomen dat hij spontaan een uitzonderlijk tafereeltje op de door hem bestelde pot aantrof. Tijdens het jagen had de man een haas van te dichtbij neergeschoten. Hij gaf het diertje geen enkele kans. Verlakker Henk Ruben (die als drijver de jacht bijwoonde), herkende later in de klant in zijn zaak de bewuste jager. Toen deze zijn kraantjespot op kwam halen, vond hij daarop als decoratie een landschapje met een jager die een haas van zeer dichtbij neerschoot.

(2)

"Hoe is het mogelijk.....", mompelde de man.
"Ach, we variëren zo wel eens wat met onze landschapjes", was de reaktie van achter de toonbank.

einde kopij.

Met dank aan de heer J.W.Reijenga, de heer H.Ruben en de heer J.H.Leopold conservator afdeling kunstnijverheid van het Groninger Museum.

Of: met medewerking van